

helyére illesztéséhez, hanem a vizsgálat tárgyáról új információk szerzését is lehetővé teszi.” (422.) A szerző szintetizáló szemlélete tehát kiváló eszközt talált a modellben, innen van eziránt megnyilvánuló elméleti érdeklődése is. Persze ez nem jelent kizárólagosságot: „Tévedés volna azonban bármelyik ilyen segédeszközt ezentúl egyedül üdvözítőnek, olyannak képzelnünk, amely a többit, lassan már szinte a történéssel együtt, mind pótolni tudja.” (379.) Megfontolandó szavak ezek az irodalomtörténetírás számára is. A kutatás tárgyát nem szabad, hogy elfedje a vizsgálati módszer nagyszerűsége, újdonsága, a vizsgálat maga; ez a reflexív kutatói magatartás félreértelmezése. A lényeg: a vizsgált totalitás minél teljesebb megértése, visszaadása; e törekvésben a textológiától, filológiától kezdve az értékelemzésen, stílustörténeten át az eszmetörténetig (és még sorolhatnánk) bármelyik módszerre lehet és kell támaszkodni, ami az adott helyen, az adott probléma megoldásához szükségesnek látszik.

Kosáry Domokos tanulmánykötetéből, ill. az ez által reprezentált életműből csak néhány fontosabbnak érzett vonást, gondolatkört lehetett e keretek között kiemelni. Legtanulságosabbnak az írásokban munkáló kutatói magatartás felmutatását véltük: ennek termékenyítő hatása messze túlmutat a történész szakma keretein. (Magvető)

DEBRECZENI ATTILA

A „VÁLASZ” VÁLASZTÁSAI

Nagy divatja van manapság a folyóirat-történelemnek. Elsősorban a harmincas-egyvenes évek lapjai iránt élénkült meg az érdeklődés: visszaemlékezések idézik az alapítás, a szerkesztőségi munka történetét és levegőjét, antológiák fogják újra össze az egykor együvé szánt írásokat.

Azt hiszem, okos divat ez: mai vitáinkhoz segít modelleket, választípusokat találni, többek között szellemi életünk fontos *szervezeti* kérdéseit illetően is. Hiszen ma újra erősödik egy olyan struktúra megtalálásának az igénye, amely egyszerre segíti karakteres műhelyek születését és gátolja meg az irodalom, a kultúra darabokra szakadását, egymással farkasszemmet néző szomszédvárokba való visszahúzódsát.

A folyóirat-szerkezetet illetően a kérdés az „irányzatos” vagy — a régi kultúrpolitikai terminussal élve — „népfrontos” lapok dilemmájaként szokott megfogalmazódni: mennyire válják, válhat egy-egy műhely egy meghatározott irodalmi, esztétikai törekvés saját főrumává? Az azonos ízlés- és értékvonzalmak mögötti világnézeti ro-

konság, politikai arculat megjelenítése, kidolgozása inspirálja-e jobban a szellemi életet, a szerzőket és az olvasókat, vagy a minden értéket integrálni akaró, arányosító, egyensúlyozó, a teljes irodalmi életet kicsinyítve leképező szerkesztésmód? Másképpen fogalmazva: az *értékcentrikus*, kizárólag a művek, szerzők irodalmi önértéke szerint válogató lap, vagy az *ügycentrikus* szerkesztés, egy-egy vállalt ügy, koncepció irodalmi szolgálatára főlesküdtött szerzőgárda fórumának megteremtése ígér-e igazibb teljesítményt?

A valóságban persze kevés a példa az efféle végletekre. Hiszen a nagy nyitottságra, sokszínűségre törekvő, értékcentrikus műhelyek is képviselni kívánnak valamilyen közös ügyet — ha mást nem, hát éppen az irányzatokon, politikai-világnézeti-ízlésbeli különbségeken fölülemelkedő irodalom érdekét. Ugyanígy az ügycentrikus, vállaltan irányzatos folyóiratok is azon munkálkodnak, hogy kulturális, morális, esztétikai értékkel teljesítsék ki az általuk hordozott irodalmi-társadalmi karaktert, hogy értékek fölmutatásával irodalmilag is legitimálják csoportjuk törekvéseit. A szándék, a szerzőkör, a szerkesztői elképzelés tekintetében mégis érzékelhető a különbség, aszerint, hogy az adott lap a képzeletbeli skálán az „értékcentrikus” vagy az „ügycentrikus” szélső értékek irányába mozdul inkább.

A „Válasz”-t akkor is, most is a népi írók folyóirataként tartotta számon az irodalmi köztudat. A folyóirat 1934-ben, a népiek táborra szerveződésének idején indul, a szerkesztőség beköszöntőjét Németh László fogalmazza. Sárközi György, a későbbi főszerkesztő szerint a „Válasz” szerkesztésének alapelve: „A magyar népiség problémáit tární fel minden irányban, de megmutatni, hogy ez a népi irány elbírná a legmagasabb szellemi kultúrát is.”¹ A gyakran publikáló szerzők között ott van a „népiek” vezérkara: Illyés, Veres Péter, Erdélyi József, Kovács Imre, Féja Géza, Gulyás Pál, Erdei Ferenc, kezdetben Németh László is. Egy irányzat (és mögötte többé-kevésbé egy generáció) kíván tehát a „Válasz” lapjain megszólalni. Az irányzat nemcsak az irodalmi, hanem a társadalmi programadásra is jogot formál, többek között éppen a társadalmi-politikai küzdelmekről elzárkózó, a közéleti szerepvállalástól idegenkedő irodalmi mintáktól határolja el önmagát: „A Válasz . . . valódi helyzetünk szorongásával akar eltölteni . . . a világ és köztünk támadt kapcsolathány végzetes félreértését próbálja meg hosszú mulasztások első, hevenyészett pótlásával ki-küszöbölni.”²

¹ Sárközi levele Gulyás Pálhoz, 1938. in: Válasz 1934–1938. Válogatta és szerkesztette Széchenyi Ágnes. Magvető 1986. (A továbbiakban: Válasz-antológia) 639.

² Németh László beköszöntője, 1934. Válasz-antológia 7.

A „Válasz” tehát tudatosan és szándékoltan irányzatos lapként szerveződött meg, és különösen társadalompolitikai, szociográfiai írásaiban mindvégig a népiek programját igyekezett körvonalazni, indokolni, igazolni. A „Válasz” lapjain elsősorban a népiek gondolkodásmódja tesz kísérletet az önmeghatározásra. Ezt a gondolkodásmódot nemcsak a közismert politikai követelések — a földreform, a telepítés —, nem is csak a „nemzet” problematikájának középpontba helyezése jellemzi, hanem az irodalom társadalmi-politikai küldetésadata, a liberalizmus társadalom- és irodalmeszményének elutasítása, a személyiségközpontú erkölcs helyett a kollektívizmus iránti vonzódás, ami leginkább a „nemzet”, a „nép” (különböző természetűnek elképzelt) közössége iránti elkötelezettséget, e közösség mindenk fölött való vállalását jelenti.

Az „irányzatos”, „népi” lap előtt ezért sokféle út áll: választhat feladatot e gondolatrendszer elméleti-etikai, történetfilozófiai-szociológiai vagy politikai síkjainak kidolgozásában, vállalkozhat a fogalomtisztázásra, a közös irodalomszemlélet kimunkálására, a politikai célok népszerűsítésére, vagy éppen egy társadalmi, politikai mozgalom szervező és animáló szellemi központjának megeremtésére. A vállalt feladatok függvényében nyithatja szélesebbre vagy szűkebbre kapuját másfajta gondolkodásmódok irodalmi produktumai számára, távolodhat vagy közelíthet („irányzatos” céljait nem feledve) egy más értékek felé is nyitó, a „pártállást” nem egyetlen szelekciós szempontként használó szerkesztésmód felé.

Azt mondhatjuk: a „Válasz” kezdettől fogva „ügycentrikus”, egy adott eszmerendszer szolgálatára fölesküdütt folyóirat, de az első években a vállalt ügy természete lehetővé teszi, hogy közelítsen a mindenfajta érték-ígéretet beengedni kívánó, „értékcentrikus” szerkesztésmódhoz. A lap célja ugyanis ekkor — megint csak a beköszöntő szerint —, „hogya a magyarság önismeretét fejlessze, európai tájékozódását tökéletesítse”.³ Ezt az önismeretet, tájékozódó képességet természetesen azzal az „irányzatos” szándékkal akarja szolgálni, hogy a népi írók nemzedékét és a köré szerveződő értelmiségi tábort egy közösen kialakított-elfogadott diagnózis nyomán a terápia kérdésében is konszenzusra hozza. A „magyarság önismeretéhez” azonban a hazai szellemi-kulturális térkép fölrajzolása, a különböző középpontok létének számbavétele is hozzátartozik, ehhez pedig helyet kell kapniuk a lapban a népiek látásmódjával nem vagy kevésbé azonosulók írásainak is. Az 1934–35–36-os évfolyamokban különösen sok az ilyen mű, bár inkább a fiatalabbak, mint a nagy öregek tollából. Ekkor találkozunk gyakran Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Vas István,

³ Németh László beköszöntője, 1934. Válasz-antológia 7.

Szerb Antal, egyszer-egyszer Hamvas Béla, Kerényi Károly, Fejtő Ferenc, Haraszi Sándor nevével. A folyóirat ekkor elsősorban feltárni-felrázni-nevelni akar: kinevelni azt az értelmiségi, középosztályi, esetleg öntudatos paraszti csoportot, amely a népi írók köré igazi mozgalmat képes szervezni. A vágyott mozgalom és megszervezésének eszköze ezekben az években egyértelműen *szellemi* természetű: legfontosabb fegyvernek a meggyőzést, a lelkiismeret-ébresztést, a tanítást tekinti.

Ez a felvilágosító attitűd nem kizárólag a népiek sajátja. Érdemes ebből a szempontból összehasonlítani Vas Istvánnak a „Válasz”-ban közölt, utóbb sok vitát keltett „Levelét egy szocialistához” mondjuk Németh László vagy mások parasztkollégiumról, kitűnök iskolájáról szőtt elképzeléseivel. A gondolkodás képlete hasonló. Vas István a marxista szocializmus és bázisa: a városi proletáriátus válságáról készít ugyanolyan keserű látéletet, mint a népiek szociográfusai a nemzet „törzsének”, a nemzetmegőrzés, az igazi nemzeti tudat letéteményesének tartott parasztságról. Ahogy a népiek a parasztságot, ő a városi proletáriátust a „legmagárahagyatottabb osztályként”⁴ jellemzi, magárahagyatottként, mert a baloldaliság „divatjának” elmúltával jórészt elvesztette értelmiségét. Az egykori „botcsinálta kommunisták” „kiválóbbja vallásbölcselettel és filológiával foglalkozik, az átlag pedig barrikádok helyett a Színházi Életet és környékét ostromolja meg, s a hölgyek a viharkabátot és bőrkabátot bundával, a szemínáriumot és szociológiát bridzsasztallal és pszichoanalízissel cserélik fel.”⁵

A mozgalom apályának és a teória útkeresésének korszakában Vas István a lehetséges cselekvésmódot a népiek terveinek mintájára keresi: „sürgős szükség volna a munkásság »Eötvös-kollégium«-ára . . . a mi feladatunk nem az egész osztály nevelése, hanem a kevés szokatlanul tiszta és fogékony értelemé. A beléjük oltott hasznos mérreg aztán, biztos lehetsz felőle, a munkásság szellemi életének közlekedési edényein keresztül hamarosan el fog terjedni az osztály nevelhető részébe. . . . mi nem szakmabeli tehetségeket akarunk nevelni, hanem a jelen és múlt műveltségének minél erősebb áramát bevezetni egy fiatal osztályba.”⁶

A „Válasz” számos cikke — különösen a szociográfiák — gyűjtik a párhuzamos tényeket a parasztság „magára hagyatottságáról,” testi-lelki betegségeiről. A „Válasz” fiatal szerzőgárdája kevésbé hajlik a „népi” gondolkodásmód más ágaiban, különösen az elődként

⁴ Vas István: *Levelét egy szocialistához*, 1935. Válasz-antológia 164.

⁵ Uo. 164.

⁶ Uo. 167.

tisztelt Szabó Dezsőnél föllelhető mitizált-idealizált parasztkép elfogadására. A „Válasz”-ban a parasztság nem a követendő nemzeti érények eleven megtestesítője, melynek körében megtisztulhatunk, magyarságunkban megigazulhatunk, hanem a végső pusztulás állapotában vergődő, a nemzetből kihullott, „rettenetes erkölcsi fertőben fuldokló társadalom”, amelyet Kovács Imre szavaival „mélységes lelki és erkölcsi üresség”, „dekadencia, letargia, passzivitás” jellemez.⁷ Nemcsak erkölce, nemzeti tudata is válságban van — s ami a magyarság fogyása, az egykezés miatt a vészharangot megkondító népi írók számára különösen fájdalmas: „Ők nem bánják, ha rácé, horváté vagy svábé lesz a birtok és a vagyon (amit azonban jobb szeretnének a sírba vinni magukkal), csak nyugodtan és békén maradhassanak. . . . Tudják, hogy haldokló, pusztuló nép, el fognak tűnni, de nem tehetnek róla, mert halálosan fáradtak.”⁸

A lélek betegségeinek gyógyításán, a nemzeti tudat újraélesztésén, az új „elit” kinevelésén fáradoznának azok a népi írók, akik a Vas István idézte módon a „minőség” meggyökereztetésére, tudatos önismeretre kívánnak nevelni, tanítani az alapítandó paraszt-kollégiumokban, iskolákban, tanfolyamokon. Ebből a szempontból a „Válasz” is *tananyag*; ugyan nem közvetlenül a parasztfiatalokhoz szól, hanem a nevelés, a vezetés feladatára hivatott értelmiséget akarja e misszióra fölkészíteni, a szükséges — ezért nem egyoldalú és nem leszűkített — tájékozottsággal, országismerettel fölvértezni. Ez a tanító, tájékoztató, nézetegyeztető szerep megköveteli és meg is engedi, hogy a folyóirat szélesebb világnézeti-irodalmi körből merítsen, hogy más törekvésekkel is megismertesse a szellemi-társadalmi élet teljességében eligazodni akaró olvasót. Teheti ezt annál inkább, mert — mint Vas István levele mutatja — ez a lényegében *pedagógiai* feladatvállalás a magyar progresszió más vidékeitől sem idegen, hiszen összefügg a direkterben politikai-közéleti eszközök hiányával, a társadalomalakítás egyéb útjainak ideiglenes eltömődésével, a jobboldali ideológiák térnyerésével, a magyar baloldali mozgalmak apályával, társadalmi bázisuk erőtlenségével és hasadozottságával.

A helyzet azonban a harmincas évek végére változik. A növekvő kül- és belpolitikai feszültségek aktivizálják és a politika küzdőterére terelik, szorítják a különböző társadalmi programmal rendelkező, eddig inkább szellemi-értelmiségi csoportokat. Vezetőit és híveit részben a „Válasz” szerző- és olvasóköréből toborozva, 1937-ben színre lép a *Márciusi Front*. A „Válasz” a „nevelő” szerepkörből egyre inkább a „politizáló” szerepbe lép át. Ahogy Sárközi fogalmaz

⁷ Kovács Imre: *Hulló Magyarország*, 1935. Válasz-antológia 138.

⁸ Uo.

egy levelében: „Az idők megsűrűsödtek körülöttünk, az ideológiai építgetésre (egy meglehetősen körülhatárolt körben) nincs idő, ki kell állni a politikai küzdőterre.”⁹

A lapszámokat követve az eltolódás jól érzékelhető. 1935-ben Németh László és Kerényi Károly még arról folytat elegáns polémiát, hogy a tiszta szellem „Szigetére” visszavonul értelmiség csak saját példájának erejével hasson, vagy nevelő feladata vállalásával közvetlenebb kapcsolatot keressen a nemzethez, a közösséghez; másképpen fogalmazva: a Szellem felelőssége abból és csak abból áll-e, hogy — Kerényi szavaival — „önmagá szerint, tisztasága szerint, töretlen lendülete szerint működjék”¹⁰ vagy — amint Németh László mondja — „hogy az új élet mágiusi sugárzásával egy egész nemzetre igyekezzzen hatni”, hogy „képzett életalakító” legyen, hogy „a legmagasabb szellem közvetlenül hathasson a népünk aljáról felmerült lelkekre”.¹¹

A „Válasz” nem a Kerényi-, hanem a Németh László-féle ars poetica jegyében indul el, de 1936-ban Féja Géza és Veres Péter között már a továbblépés szükségességéről folyik a vita. Féja a magyar parasztpárt létrehozását sürgeti, míg Veres Péter szerint a felbomlott világnézetű parasztság erre még nem alkalmas, ezért előbb „minden program felett paraszti osztályöntudatot és kollektivistá világnézetet” kell benne meggyökereztetni, életre hívni.¹² Veres Péter ekkor még a lap, a mozgalom korábbi irányvonala: a szellemi alapozás, tanítás, tájékozódás mellett tör lándzsát, de 1937-ben a „Válasz” már a Márciusi Front (lényegében politikai) programját közli, és a legérdekesebb írások azzal foglalkoznak: a politikai program mögé felsorakozó társadalmi mozgalom párt jellegű legyen vagy inkább a programban való egyetértés lazább szellemi szálai kapcsolják össze. A *mozgalom* szükségességében — és ezzel a „Válasz” új, mozgalomszervező szerepkörében — már nincs vita.

Ez a jogos és helyes történelmi szerepvállalás azonban természetesen eltolja a „Válasz”-t egy zártabb, fegyelmezettebb, „ügycentrikusabb”, „irányzatosabb” szerkesztés és tájékozódás felé. Elvégre egy mozgalom szócsöve a választott célrendszer érdekében, annak nevében egyértelműen és összetéveszthetetlenül kell, hogy szóljon, s nem annyiféle hangon, mintegy, az adott eszmék vonzásában,

⁹ Sárközi György levele Gulyás Pálhoz, 1938. Válasz-antológia, 650.

¹⁰ Kerényi Károly levele Németh Lászlóhoz, 1935. Válasz-antológia 109.

¹¹ Németh László levele Kerényi Károlyhoz, 1935. Válasz-antológia 107.

¹² Veres Péter: *Legyen-e magyar parasztpárt?* 1936. Válasz-antológia 330.

de minél szélesebben tájékozódni akaró orgánium. A tanító-feltáró-felrázó szerep nem azonos a mozgalmászervezőével. A lap irodalmilag kevésbé érdekessé, szellemileg kevésbé sokszínűvé, de világnézeti, sőt politikai arculatában határozottabbá, kidolgozottabbá válik.

Ez az út azonban hamarosan korlátokba ütközik. A sok egyéb, anyagi és sajtópolitikai nehézség mellett a „Válasz” megszűnésének egyik fő oka önnön természetében rejlik. A következetesen vállalt és nemcsak irodalmi, hanem politikai jelleget is öltött irányzatosság szükségképpen nemcsak irodalmi, hanem politikai eszközöket, politikai bázist követelt. A végkifejletet már Erdei 1937-es tanulmánya előlegezi: „A szabadságért és a szabadságjogokért küzdeni kell . . . , ennek a küzdelemnek azonban politikai módszere van . . . valóságos szabadságot csak hatalmi tényezők képesek kiharcolni.”¹³ „Kimon-
dott és leírt szavak, legyen bármilyen nagy az írói hatásuk, nem fegy-
verek ebben a harcban, csak toborzó kiáltások.”¹⁴ A „csak” Erdei okfejtésében nem lebecsülést jelent. A toborzás maga is politikai erő, ha képes azokat mozgósítani, akik jelszavait szándéka szerint valóra válthatják. Ez köztudomásúlag nem adatott meg a „Válasz” szerző-
körének, hiszen a parasztság — sokféle okból — nem vált mozgalom-
szervező erővé. Erdei ebben látja a reformkori írónemzedék és saját
kortársai sorsa, lehetőségei között a fájdalmas különbséget: „Akkor
Magyarországon az az osztály volt az egyetlen politikai tényező,
amelyeknek az írói lázítottak és buzdítottak . . . és valóban politikai
hatást eredményező munkát végeztek . . . Ugyanannak az osztálynak
a nyilvánossága előtt szólottak, amelynek a politikai tevékenységétől
függött a reformok sorsa. A mai helyzet teljességgel különbözik ettől
a frontállástól. Ma az író szólhat a polgárság és az úri Magyarország
nyilvánossága előtt, a szándékainak megfelelő politikai tényező azon-
ban a munkásság és a parasztság.”¹⁵ S ha a népi mozgalom törzsének
törekvéseit tekintve pontosabb volna is inkább vagy elsősorban a
parasztságot említeni, ez az elemzett ellentmondás érvényén mit sem
változtat.

Egy folyóirat számára lehetséges lépések körén belül maradva nem is igen lehet Erdei konfliktusjelzésére megnyugtató megoldást találni. A lap megszűnése után a „Válasz” mögött álló írói-szerkesztői csoport új fórumlehetőséget keresve ismét csak az „ügycentrikus”, „irányzatos”, de politikai irányzattá csak tökéletlenül, kudaróosan válható; vagy az „értékcentrikus”, az irányzatokon fölülelemkedő, de konkrét társadalmi-politikai karaktert kevésbé mutató orgániumok

¹³ Erdei Ferenc: *A szabadság politikája*. 1937. Válasz-antológia 530.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 532.

kétféle modellje közül választhat. A „Válasz”-t magába olvasztó „Kelet Népe” nyilván inkább az előbbire, a később induló, s a „Válasz” szerzőit is vonzó „Magyar Csillag” szerkesztői szándéka inkább az utóbbira szolgáltat példát. Azzal a különbséggel persze, amit a „Magyar Csillag” számára a történelmileg súlyosan kedvezőtlenebb, de az irodalmi egység szempontjából kedvezőbb feltételek hoztak: ekkorra már a szellemi élet javát, a különböző irodalmi irányzatokat legalább a náciellenesség erejéig közös társadalmi platformra lehetett vonni. Más, kevésbé kielezett történelmi szituációk azonban újratemtették, újra is teremtik az „ügycentrikus”, „irányzatos” vagy „értékcentrikus”, mai szóval „népfrontos” lapszerkesztés dilemmáját, és az igazán sikeres vállalkozások örök ingamozgását a két véletel között.

* * *

A „Válasz” „betorkollása” a Márciusi Frontba nem feledtetheti a kérdést: milyen világnézeti forrásvidékről indult a folyóirat, milyen teoretikus háttere van későbbi politikai törekvéseinek? A kérdést az sem teszi értelmetlenné, hogy tudjuk: a népi mozgalom sok csoportra, szárnyra tagolódott, s a csoportok között az átjárás, az eszmei irányváltás is gyakori.

A „Válasz” körül, ahogy a népi mozgalom körül is, mindig fölbukkan a fasiszta szimpátiákban és az antiszemitizmusban való elmarasztalás vádja vagy gyanúja. A „Korunk” főszerkesztője, Gaál Gábor levelében így óvja Veres Pétert a „Válasz”-szal való közösségvállalástól: „A Válasz a magyar fasizmus második ellenforradalmi élcsapatának a tömörülése, nagyon ravaszul és nagyon megejtő varázslatossággal, ebben a csoportban Önnek nem szabad a nincstelen zseléért reprezentálni.”¹⁶

Gaál Gábor vádja, ha nem is megalapozottan, de mégsem teljesen véletlenszerűen merül föl. A népiek kollektivistikus etikájában a magyarság megmentése jelenti azt a központi célt, amelynek érdekében az egészségesebb társadalmat, a parasztság fölemelését sürgetik. Sokuk munkáiban nem válik világosan külön nemzet és faj, nemzeti és faji „virágzás” fogalma. A hagyományos baloldal előtt gyanúba keveri őket szabadverseny- és kapitalizmus-kritikájukkal társuló antiliberalizmusuk is, ami közösség-kultuszukra „rájátszva” csökkenti érzékenységüket a fasizmus által veszélyeztetett emberi szabadságjogok, a személyiség autonómiája, szabadsága, a polgári demokrácia értékei iránt. (Például a Németh László által elképzelt „munka-

¹⁶ Lásd Bata Imre: *Veres Péter*. Szépirod. Kiadó, 1977. 74.

hadsereg”, amely a népnevelésre az — igaz, amúgy is meglévő — katonai kereteket használná fel, sem kelthetett nagy rokonszenvet az egyén jogait féltő polgári baloldal körében. Ezen nem változtat az sem, hogy Gulyás Pál *A tervehalmazó* című versében ugyancsak a „Válasz” hasábjain adja közre kegyetlen, fölöslegesen is bántó kritikáját Németh László terv-burjánzásáról, s a legtöbb vitriol benne éppen a „munkahadsereg” ötletét éri.)

Az egy esztendő Márciusi Front 1938-as programja — ami a „Válasz” búcsúszavának is tekinthető — a különböző politikai erők szövetségének eszmei leképezéseként már megkísérli integrálni a népiektől távolabb álló értékeket is, és szót emel az egyéni szabadságjogok érdekében: „Nem vagyunk semminemű diktatúra hívei... A szabadságjogokban és a demokráciában a magyar történelem legnagyobb eszményeit látjuk.” „Hisszük, hogy a társadalom szervezeteinek csak akkor van értelmük, ha azok nem csökkentik, de növelik és biztosítják az egyén szabadságát.”¹⁷

Ugyanakkor megőrzi a jellegzetesen antiliberális, antiindividualista indítás értékvilágát is: „Nem vagyunk liberálisok sem. Nem akarjuk az egyoldalú gazdasági szabadságot, mely a tőke, az uzsora és a kizsákmányolás szabadságát jelenti. Mi a közösségnek és a közösségre beilleszkedő egyénnek szabadságát kívánjuk.” „Hisszük, hogy az egyén csak egy nép társadalmának sorsközösségében valósíthatja meg jólétét és szabadságát, s csak egy nép hagyományainak a vállalásával élheti át a kultúra teljességét.”¹⁸

A folytatás ismét a baloldal más irányzatai felé való nyitást mutatja: „Hisszünk az egyénben... Minden társadalmi és kulturális teljesítmény egyik nélkülözhetetlen forrása az egyén, és hisszük, hogy a fel szabadult egyén képes vállalni azt a fegyelmet és szolidaritást, amit a szervezett termelés és osztály nélküli társadalom megkövetel. Hisszük, hogy a társadalom szükséges szervezettségét és egy népközösség szükséges szolidaritását nem is valósíthatja meg más, mint szabad egyének önrendelkező társulása és kölcsönös felelőssége.”¹⁹

De még ez a régi korlátain túlemelkedő program sem mossa ki egészen a „Válasz”-t és körét a fajelmélettel való kacérkodás gyanújából, hiszen itt is „a magyarság vezető szerepét” követelik, pontosabban nem jellemzett veszélyekkel szemben, „a magyar társadalom egész területén”.²⁰

¹⁷ Mit kíván a magyar nép? (A Márciusi Front programja), 1938. Válasz-antológia 604.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 606.

Sietünk tisztázni: ez a gyanú így, ebben a formájában nem megalapozott. A népek — különösen a „Válasz” — meghatározó egyéniségei a nép, a nemzet összetartó erejének nem a fajközösséget tekintik, a „faj” olykor (pl. Veres Péter által) használt terminusa náluk nem a biológiai köteléket jelenti, inkább a nemzet pontatlan szinonimája. Az említett program szavai ebből a szempontból is hitelesnek fogadhatók el: „Nem vagyunk fasiszták... Nem vagyunk a faji mítosz megszállottjai... A magyarságot nemcsak a vér kovácsolta egybe, hanem a történelem is.”²¹

A „Válasz” legfontosabb írásai a nemzetet valóban nem vérközösségként, hanem elsősorban közös értékekre fölesküdt, a közös múlt által hitelesített erkölcsi-kulturális közösségként jellemzik. E felfogás szerint a nemzeteket nem a faji vonások eltérő volta, hanem a sajátos értékvonzódás, kulturális aura különbözteti meg egymástól. Ez a „kultur-antropológiai” gondolkodás sem politikai, sem morális konzekvenciáiban nem azonosítható a fajelmélettel, történetietlensége mégis bizonyos — nem közvetlenül politikai, inkább eszmei — hátulütőkkel jár. A „Válasz” elemzéseiben a nemzetekre, népekre jellemző kultúra és morál ugyan olykor valamilyen történelmi élményre — pl. a zsidó nép egyiptomi fogságára — vezetődik vissza, mégis inkább változatlan és változtathatatlan, örök csillagzatnak tűnik az illető nép történelmének változó égboltján, hatása időtlen és a predesztináció erejével szabja meg a nép, a nemzet karakterét, világtörténelmi szerepét.

A zsidókérdést oly gyakran vizsgáló „Válasz”-t sem azért lehet hibáztatni, mert e kérdésről — amely konkrét társadalmi-történelmi problémák egyik vetületeként, nem mint a társadalmi anomáliák *oka*, hanem mint *tünete* valóban létezett — egyáltalán írásokat közölt. Inkább azért, mert e tárgyban publikált írásainak többségében a népeknek, népcsoportoknak a történelemtől érintetlen, elrendelt sorsuk van, s ez a sors határozza meg például a hazai történelemben betöltött, egységesnek, differenciálatlannak tekintett szerepüket is. E felfogás szerint nem a történelem alakítja ki a kulturális-erkölcsi aurát, értékrendet, hanem ez a (valaha keletkezett, de azóta változatlan) lelki képlet van döntő befolyással a történelemre.

Németh László „Két nép” című, 1935-ös írásában pl. a zsidóságot mint sorsközösségen alapuló közös lelki alkatot határozza meg, amelyet a közös sors egy ősi eleme: az egyiptomi fogság, az egyiptomi állam elleni gyűlölet élménye máig hatóan jellemez: „A zsidó nép születési betegsége (betegség, melynek Jézust köszönhetjük) az istenné emelt államellenesség.” Ezért „a zsidók jelenléte forradalmasít, anél-

²¹ Uo. 603–604.

kül, hogy a forradalomra megérlelné”.²² A kultúrkritikai elemzés a történetietlenségbe merevített néplélekről torz történelmi ítélkezésbe csúszik át: „Marx lényegében Jahve embere.”²³ „Ha a zsidóság ösztöne: a kiszabadulás, a közös föld, közös ég, a jahvei államtalanság; Nyugat ösztöne: a magasabb tagoltság, a képesség-hierarchia, az államalkotás. Nyugatnak is szüksége van romelhordó viharokra, de nincs szükség erre a rabszolgáösztonre, mely Nyugat építményeiben is az ősi Egyiptom ellen lázad.”²⁴

Igazágtalanok lennénk, ha elhallgatnánk: Németh Lászlónak és a „Válasz” más szerzőinek (az egyértelmű jobbszárnyra kerülő Sinka és Erdélyi kivételével) nemcsak a fajelmélethez, de a politikai antiszemitizmushoz sincs köze, fellépnek a zsidóság = kapitalizmus közkeletű képlete ellen, s a zsidókérdés kapcsán is igazán keserű bírálattal a történelmi Magyarországot illetik. A zsidóság társadalmi szerepének homogén, történetietlen kezelése mégis azzal a veszéllyel jár, hogy az okfejtés egy lehetséges „olvasata” egybemosható lesz a homogenizálásban politikailag érdekelt, agresszív antiszemitizmus szellemi áramlataival, és így negatív politikai előjelet kap.

Az „előjel” tekintetében más a helyzet a „Válasz” németellenességével: ezt többnyire — okkal, joggal — politikai érdemüknek tudják be. Nem csökkenti ezt az érdemet, ha látjuk: a németellenesség egyik szála (a hitleri Németország fenyegető réme mellett) a svábság „idegen lelkiségétől”, értékvilágától, életerejétől, a neki tulajdonított küldetés-től való félelem. Ahogy Németh Lászlónál a zsidó sors kulcsa az egyiptomi fogság, úgy mintázzák Kovács Imre „Hulló Magyarország”-ában a hazai németek Odoaker germán zsoldosait, s ugyanazzal a lélekkel, csak „ma még némán, leszorított ajakkal, de egyre fokozódó vitalitással és támadókedvvel áll a faji öntudatra ébredt, nagynémet eszmékért lelkesedő svábság a magyar faluk előtt”, mint egykor azok a római birodalom limesein.²⁵ Az egykézés, a földtelenség, a német veszély ellen fellépő társadalomkritika szellemi alapvetése itt nagyon is hasonló a zsidókérdéssel foglalkozó írásokhoz. Itt is ugyanaz a kultúrkritikai, kultúrantropológiai jellegű történelemfilozófia bontakozik ki, amely a nemzet, a nép kohézióját a lényegében változatlan kulturális és morális jegyekkel jellemezhető sorsközösségekben látja. A politikai érték szempontjából a két elemzést a különböző történelmi konzekvenciák nagyon is eltérő módon minősítették: a zsidókérdésben kifejtett álláspontok negatív, a németkérdésről kifejtett „Válasz”-beli

²² Németh László: *Két nép*. 1935. Válasz-antológia 265.

²³ Uo. 265.

²⁴ Uo. 264–265.

²⁵ Kovács Imre: *Hulló Magyarország*. 1935. Válasz-antológia 133.

koncepció inkább pozitív előjelet kapott a baloldali kortársak és utódok értékelésében. Az elkövetkező történelmi-politikai eseménysor ismeretében ez semmiképpen sem indokolatlan; a „Válasz” körének, a népi mozgalomnak a történetfilozófiáját tekintve azonban mindkét okfejtésben lényegében ugyanazzal a világlátással találkozunk.

Ez a világlátás nem erkölcsileg támadható: nem bélyegezhető „fasisztának”, nem rokon a fajelméletekkel. Mitologikus jellegű történetfilozófiájának poétikai ereje van, de alkalmazhatósága, átvilágító képessége már erősen vitatható. A „Válasz” újraolvasásának éppen az lehet az értelme, hogy a negatív vagy pozitív elfogultságoktól mentesen segíthet megítélni a népiek izgalmas, máig elevenen ható mozgalmának világnézeti és politikai útválasztását.

LENDVAI ILDIKÓ

CS. VARGA ISTVÁN: TANÚJELEK

(ÍRÁSOK NÉMETH LÁSZLÓRÓL)

Cs. Varga István könyve két jól elkülönülő, de szervesen összefüggő részből áll. Az elsőben Németh László négy regényéről (*Emberi színjáték, Gyász, Iszony, Irgalom*) kapunk terjedelmes, többszemponú interpretációt: az életművön belüli összehasonlító, valamint eszméletörténeti, keletkezéstörténeti észrevételek kapcsolódnak itt a regényformára, emberábrázolásra vonatkozó kommentárokhoz. A második rész Németh László és az orosz irodalom viszonyát vizsgálja, ismét csak többféle megközelítésben: egyrészt Puskinhoz, Gogolhoz, Tolsztojhoz, Dosztojevszkijhez, Csehovhoz köthető inspirációkat, ill. párhuzamosságokat véve számba, másrészt kitekintve Németh László műfordítói munkásságára és arra, ahogyan az érintett írók öröksége művészi és eszmei ihletforrássá válik. E két rész természetesen egészíti ki egymást, hiszen köztudott: a Németh László-i „nagyregény” milyen sokkal adós Tolsztojnak, Dosztojevszkijnek, s a Németh László-i eszmerendszer milyen nagy mértékben rokon pl. a Tolsztojéval.

A dicséretesen gyarapodó Németh László szakirodalom régóta számon tartja Cs. Varga István kutatásait, amelyek jellegükben is elütnek Vekerdí Lászlónak az író szellemi környezetéből származó alapvető összegzéseitől, Grezsa Ferencnek az életművet komplexitásában kronologikusan feldolgozó szintetizáló törekvéseitől, Sándor Ivánnak elsősorban a mentalitástörténeti oldalra ügyelő, esszéisztikus könyveitől, Kulcsár Szabó Ernőnek az egymást követő, legújabb